

ONLINE (ÇEVİRİMİÇİ) DİN EĞİTİMİ TUTUM ÖLÇEĞİ

Handan YALVAÇ ARICI* - Hacer ÇETİN**

Öz

Son yıllarda online eğitimlerin yaygınlaştığı bilinmektedir. Özellikle pandemi dönemiyle birlikte online eğitimlere daha fazla talep olduğu görülmektedir. Aynı şekilde örgün ve yaygın din eğitimleri de online olarak yapılmaktadır. Bu çalışmada Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği geliştirilmeye çalışılmıştır. Veriler, elektronik ortamda hazırlanan madde formlarının, yaşları 18-40 ve üstü olan 642 yetişkin katılımcı grubuna uygulanmasıyla elde edilmiştir. Ölçek çalışması ölçek geliştirme aşamalarına bağlı kalınarak ilerletilmiştir. Ölçeğin KMO değeri 0,961, Bartlett test değeri $\chi^2(153) = 9972,397$ $p=0,000$ olarak tespit edilmiş, chi-square değerinin ise anlamlı olduğu belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucu “bilişsel”, “duyuşsal” ve “davranışsal” olmak üzere üç faktör grubu saptanmıştır. Toplam 45 maddeden meydana gelen ölçeğin açıkladığı toplam varyans 72,766 olarak, maddelerin faktör yükleri ise 0,578 ile 0,896 arasında değiştiği görülmüştür. Madde korelasyonları incelendiğinde ise 0,30’un altında kalan bir maddenin olmadığı ve maddelerin toplam korelasyon değerlerinin 0,663 ile 0,852 arasında değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum maddelerin birbiri ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda ölçeği oluşturan maddelerin ayırt ediciliklerini belirlemek için yapılan analiz sonucunda alt %27 ile üst %27 de bulunan puan ortalamaları bağımsız grup t-testi ile karşılaştırıldığında puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bütün elde edilen veriler ve analizler Online Din Eğitimi

* Dr., e posta: handanyalvac1453@gmail.com ORCID: 0000-0003-4179-3919

** Dr., MEB, e posta: hacercetin66@gmail.com ORCID: 0000-0002-2044-7913

Atıf/ Cite as: Yalvaç Arıcı, Handan-Çetin, Hacer. “Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği”. *Dini Araştırmalar*, 24/61, (Aralık 2021), 543-570, <https://doi.org/10.15745/da.995805>

Tutum Ölçeği'nin online din eğitimlerinin kazanımlarına dair tutumları ölçebilecek geçerli, güvenilir ve ayırt edici bir araç olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği, Yapı Geçerliği, Güvenirlilik, Doğrulamalı Faktör Analizi

Online Religious Education Attitude Scale

Abstract

It is experienced that online education has become further more widespread in recent years. Especially with the pandemic period, it is seen that there is more demand for online training. In the same way, formal and non-formal of religious education is also provided online. In this study, a scale development study was carried out to measure attitudes of Online Religious Education. The data was obtained via electronic forms. This data consisted of information from 642 adult participants. The age range of these groups is 18-40 and older. The scale study has been advanced by adhering to the scale development stages. Various conclusions have been drawn through the analysis of the data obtained as a result of these stages. The KMO value of the scale is found to be 0.961, the Bartlett test value found to be $\chi^2(153)=9972,397$ $p=0.000$, and chi-square value is determined to be significant. As a result of the analysis, the three factor groups are determined as “cognitive”, “affective” and “behavioural”. It is observed that the total variance explained by the scale, which consists of a total of 45 items, is 72,766, and the factor loads of the items ranged between 0.578 and 0.896. This situation has showed that the items are related to each other. When the item correlations are analysed, it is found that there was no item below 0.30 and the total correlation values of the items varied between 0.663 and 0.852. This has revealed that the items are related to each other. At the same time, when the mean scores of the lower 27% and upper 27% were compared with the independent group t-test, it is determined that there is a significant difference in the mean scores. In other words, it has been demonstrated that the scale is distinctive in terms of measuring the desired quality. All these data and analyses have shown that the Online Religious Education Attitude Scale is a valid, reliable and distinctive tool that can measure the achievements of online religious education.

Keywords: Religious Education, Online Religious Education Attitude Scale, Construct Validity, Reliability, Confirmatory Factor Analysis

Summary

It is seen that online education, which has become popular in recent years, has become more widespread with the pandemic process, especially since 2020. It is known that institutions providing educational services in the world during the pandemic prefer online training to reach large masses and education is carried out by using online channels at almost every level of education. Some of interactive courses are offered through many online channels such as Zoom, Teamlinks, and seminars and presentations are offered through social media channels. It is being discussed whether the online pieces of training given to students at all levels will lead to the goals achieved by traditional methods. On the other hand, online training for adults is in high demand. Some various training is given to adults in many fields such as theology, psychology, foreign language regularly and continuously or in the form of a single seminar.

Online courses are conducted on religious education as online courses are available in every field. Online religious education is conducted in an institutional or individual way and fundamental courses of theology such as interpretation, purview, prophetic biography, hadith are given. It is understood that Presidency of Religious Affairs, offices of mufti, and Quran courses conduct religious education activities through social media or online platforms. These courses address everyone from every level. People can easily give a lecture or attend the lessons from different cities, even from different countries. In this issue, it is seen that the offices of mufti make various matters a current issue and publish articles written by experts in these matters. Seminars such “Values of Family”, “Consultation in Family”, which have various subheadings, are given in family education. Along with the online religious courses by the Directorate of Religious Affairs, academicians working as teaching fellows at faculties of theology or other persons who have certain religious education give a wide array of courses regarding religious education, such as “The Interpretation Readings” in which Keşşaf, Tefsir-i Kebir are read, “The Book Consultation Programs” for adults.

It is observed that the participation and demand for online religious courses, conducted in a very rich framework both in terms of topics and audience, are very highly demanded. It is essential doing a research concerning the popularization of online religious courses on why it is a reason for preference in non-formal education, how functional they are in terms of religious education, whether it is functional for achieving the objectives, how these courses are perceived by the audience and what sort of learning outcomes

are derived. The scale titled as “Online Religious Education Attitude Scale” are planned accordingly this need and the results are presented in quantitative data. The results are presented answer many questions on religious education. It is possible to present a scale sample, tested in terms of its reliability and validity with the questions asked to 642 participants and the answers were given to these questions.

The numerical data is obtained from the scale development study carried out within this framework demonstrated that the KMO and Bartlett test values are significant, the items have showed a multivariate normal distribution in terms of the chi-square value, the items are related to each other in terms of item correlation, and the independent t-test results have pointed out that the items demonstrate a multivariate normal distribution, showed that there is a statistically meaningful and these the items are acceptable with three factor designs as “cognitive”, “affective” and “behavioural”. The items are carried out with the participation of adult individuals of different age, gender, and profession groups, on a voluntary basis, through forms arranged in the online setting. These adults consist of 642 participants, 57 men (8,9%) and 585 women (91.1%), who have received online-based education through different applications and ensured continuity in their education.

The data obtained from the evaluation of 642 forms are derived from the stages of literature review, creating a material database, consulting expert opinion, determining language and content validity, material scoring, collecting data, analysing the collected data and evaluating the analysis results, all of which are essential for the scale development studies with the SPSS 25.0 program and the data obtained are made into a report. This study holds an important area of use in determining the effects and achievements of religious education in online settings. The data demonstrate that the Online Religious Education Attitude Scale that are to be developed are created in line with its purpose, and that it is a reliable-valid scale that it can be used in studies to be carried out in the fields related to the issue.

Giriş

21. yüzyılda yaşanan dijital gelişmeler her alanda olduğu gibi eğitim alanını da etkilemekte ve son dönemlerde online tabanlı eğitimlerin yaygınlaştığı görülmektedir. Özellikle pandemiyle birlikte eğitim faaliyetleri online olarak gerçekleştirilmektedir. Online öğrenme, dünyanın her yerinde eğitim ortamları oluşturabilmek için, bilgisayar ağları üzerinden yapılan web, e-posta, soh-

bet kanalları, yazılı metinler, sesli ve görüntülü konferans gibi bir dizi teknolojinin kullanıldığı sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu sistem, öğrencilerin kendilerine uygun ve kendi seviyelerinde eğitim almalarına destek olmaktadır. Öğrencilerin öğrenme deneyimlerini geliştiren bir kaynak olarak kabul edilen online eğitimler, yenilikçi ve etkileşimli içerik sunumuyla öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır.¹

Kurumsal veya bireysel olarak gerçekleştirmekte olan eğitimler Zoom, Teamlinks, GotoMeeting gibi kanallardan interaktif olarak, Youtube, Instagram gibi kanallardan ise seminer ya da sunum şeklinde yapılmaktadır. Dersler canlı yayın olarak yapılabilirdiği gibi kayıtlardan da dinlenebilmektedir. Pandeminin başlamasıyla birlikte okul öncesi, ilkokul, ortaöğretim, üniversite gibi eğitimin her kademesinde zorunlu olarak gerçekleştirilen online eğitimlerin hedef ve kazanımlara ulaşmada ne derece yeterli olduğu ise tartışılmaktadır. Araştırmalar öğrencilerin online eğitimleri, istedikleri mekândan katılabilme, zaman konusunda daha esnek olabilme ve erişim ücretinin uygun olması açısından kullanışlı bulduklarını göstermektedir.² Yetişkin eğitimleri açısından değerlendirildiğinde günlük işlerin yoğunluğunda kişinin evinde, istediği zaman arzu ettiği eğitim programlarına ulaşabileceği bir ders ortamının olması oldukça konforlu görünmektedir. Evlerde ya da kişinin tercih ettiği internet bağlantısı olan her yerde bilgisayar, tablet, telefon gibi aletlerin ekranlarından yapılan eğitimler tercih edilmektedir. Aynı şekilde din eğitimiyle ilgili tefsir, hadis, siyer gibi ilahiyat alanına dair birçok dersin interaktif bir şekilde ya da dersi alanların dinleyici olarak katılımıyla gerçekleştirildiği görülmektedir.

Son zamanlarda din eğitimiyle ilgili birçok dersin online tabanlı platformlarda gerçekleştirilmesi akademik olarak bu faaliyetlerin işlevselliğinin araştırılmasını gerekli kılmakta ve bu eğitim faaliyetleriyle ilgili bilimsel verilerin ortaya konulması ihtiyaç hâline gelmektedir. Online din eğitimiyle ilgili araştırmalarda çeşitli yaş gruplarına yönelik Esmâ-i Hüsnâ, tefsir, siyer okumaları, kıssa terapileri, mutlu olma sanatı, değerler eğitimi, anne-baba okulları, ramazan sohbetleri, sahabe yıldızları, mahremiyet eğitimi seminerleri, tefsir okumaları (Keşşaf, Tefsiri Kebir gibi tefsir kitapları), kitap istişare programları, serbest kürsüler, din eğitiminde pedagojik ilkeler, yöntemler, drama et-

¹ Indira Dhull - Sakshi Arora, "Online Learning", *International Education & Research Journal* 3/8 (2017), 32.

² Mualla Selçuk vd., "The Online Learning Experience of Theology Students in Turkey During the Covid-19 Pandemic: A New Disposition For RE?", *Religious Education* (116 /31 (2021), 85.

kinlikleri, okul öncesi din eğitim metot ve ilkeleri, erken çocukluk dönemi din eğitimi, ergenlik dönemi din ve maneviyat algısı ve önemi, gençlerle iletişim, yetişkinlik dönemi din eğitimi, asr-ı saadetten hanımlara mesajlar ve hanım sahabeler gibi çok geniş bir yelpazede dersler planlanmaktadır. Bu programlara rağbetin oldukça yüksek olduğu ve katılım düzeyi açısından geniş kitlelere hitap ettiği görülmektedir. Online din eğitimlerine çeşitli meslek gruplarından, farklı eğitim düzeylerinden ve farklı siyasi düşünceden kimselerin katıldığı bu eğitimlerin geniş ve heterojen bir kitleye hitap ettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla online din eğitimleri her seviyeden kişiye hitap etmekte ve din eğitimi alanındaki konularla ilgili farklı seçeneklere imkân tanımaktadır. Aynı zamanda din eğitimi faaliyetlerinin kapsayıcı, kuşatıcı, etkili, doğru bilgi ve yöntemlere dayalı şekilde yapılması gerekliliği önemli bir sorumluluğu beraberinde getirmektedir.

Online eğitimlerin tarihsel süreci değerlendirildiği zaman 19. yy. itibarıyla tarih sahnesinde yer aldığı görülmektedir. İlk defa 1892 yılında Wisconsin Üniversitesi'nin kataloğunda kullanılmış olan "uzaktan eğitim (Distance Education)" kavramı öğretme-öğrenme faaliyetlerinin öğretmen ve öğrencilerin fiziksel olarak aynı mekânda olmaksızın düzenlenip yürütülmesini ifade etmekte,³ "geleneksel öğrenme – öğretme yöntemlerindeki sınırlılıklar nedeniyle sınıf içi etkinliklerin yürütülme olanağı bulunmadığı durumlarda, eğitim çalışmalarını planlayanlar ve uygulayanlar ile öğrenenler arasında iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemi" olarak tanımlanmaktadır.⁴ Genel olarak uzaktan eğitim, eğitim paydaşlarının ayrı yerlerde, aynı anda iletişim kurması yoluyla gerçekleşen bir eğitim faaliyetidir. Türkiye'de uzaktan eğitim faaliyetlerinin 1920'lerde fikir olarak tartışıldığı, 1950 yılında Ankara Üniversitesi Banka ve Ticaret Enstitüsü'nün öncülüğünde ilk adımın atıldığı ve bankacılık hizmeti veren kuruluşlarda çalışanlara mektup yoluyla eğitim verildiği bilinmektedir.⁵ Türkiye'de 1950 yılı itibarıyla birçok kurum ve kuruluşun mektupla eğitim faaliyeti vermeye başladığı görülmektedir. Anadolu Üniversitesi'nin o dönemde posta yoluyla gerçekleştirmiş olduğu eğitim programlarının başarılı bir şekilde uygulandığı müşahade edilmekte-

3 Zeki Kaya, *Uzaktan Eğitim* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2002), 9, 11.

4 Kürşat Çağıltay, "Uzaktan Eğitim: Başarıya Giden Yol Teknolojide mi Yoksa Pedagojide mi?", *Elektrik Mühendisleri Odası Dergisi* 1/3 (2001), 409.

5 Hüseyin Odabaş, "İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitim ve Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* 17/1 (2003), 22-36.

dir.⁶ Günümüzde değişen ve gelişen formlarla varlığını devam ettiren online eğitim seçenekleri küresel bazlı yaşanan sorunlar nedeniyle üniversiteler, devlet kurumları ve özel eğitim kurumlarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Çalışmanın amacı interaktif veya pasif bir zeminde yürütülen aynı zamanda formal veya informal olarak yaygınlaşan online din eğitimlerine dair tutumların ölçülebilmesi için bir ölçek geliştirmektir. Online eğitimler bilgiye erişimde ve çeşitli konularda eğitim seçeneklerine imkân tanınması, derslerin kayıttan tekrar tekrar dinlenebilmesi, öğrencilere eşit şartlar sunması, ders konularının daha kolay şekilde anlaşılmasına yönelik birçok yöntemin kullanılması, teknolojik becerilerin geliştirilmesi, kültürel ve entelektüel faaliyetlerin arttırılması gibi birçok konuda avantajı bulunmasına rağmen; teknoloji okur-yazarlığının yetkin bir düzeye gelmemesi, sistemin tasarım, geliştirilme ve bakım yönüyle büyük bir gidere sahip olması aynı zamanda bu giderleri azaltabilmek için fazla sayıda öğrencinin olmasına ihtiyaç duyulması, teknik arızaların çözümünde problemlerle karşılaşılması, deney odası etkinlikleri, tasarım faaliyetleri, laboratuvar çalışmaları, model üzerinde anlatım gibi uygulamalı derslerin sunumunda zorlukların yaşanması, bireysel olarak çalışma alışkanlığı edinememiş kimselerin kendilerini düzenlemede ve sisteme uyum konusunda zorluk yaşamaları, sürekli bilgisayar kullanımı neticesinde meydana gelen sağlık sorunları⁷ gibi birçok dezavantajı bulunmaktadır. Online eğitimler tüm dezavantajlarına rağmen popüler olmaya devam etmekte aynı şekilde online din eğitimleri de gün geçtikçe popüler hâle gelmektedir. Netice itibarıyla online din eğitimlerine yönelik tutumları ölçmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma online din eğitimlerinin inanç, ibadet ve ahlaki olarak fayda ve kazanım sağlayıp sağlamadığı konusundaki tutumu tespit etmeye yönelik ölçek geliştirmeyi hedeflemektedir.

1. Yöntem

Bu çalışmada online din eğitimleri tutumlarını ölçen bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. Ölçek, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal eğilimi ölçmek için geliştirilen, genel ya da alt ölçeklerde belirlenen bir özellik ile ilgili ulaşılan toplam puan aynı zamanda yapı geçerliği elde edilmiş ölçme araçları olarak ta-

6 Erdal Toptaş, *Uzaktan Eğitim ve Kütüphaneçilik Bölümlerinde Uygulanması: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphaneçilik Bölümü için Bir Model* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 5-6.

7 Ina Fourie, "The Use of CAI for Distance Teaching in the Formulation of Search Strategies," *Reprinted from Mousaion* 17 (1999), 48-75.

nımlanmaktadır. Ölçekler eğitimde herhangi bir araştırma konusunda kişilerin ne düşündüğünü belirlemek için en çok tercih edilen araştırma yöntemlerinden biridir. Bu yöntem araştırma konusuyla ilgili belirlenen maddelere cevap bulmak amacıyla bir evren ya da örnekleme oluşturan kişilerin fikirlerini sistemli bir şekilde ve kısa sürede belirlemek için kullanılmaktadır. Ölçeklerin yapı geçerliği belirlenmesi için maddelerin toplam puanları hesaplanmakta, faktör analizi yapılmakta ve parametrik istatistiksel işlemler kullanılmaktadır.⁸

Online din eğitimi tutum ölçeğinin hazırlanmasına yönelik yapılan bu araştırma, aktif olarak online din eğitimi almış veya almaya devam eden farklı cinsiyet, yaş, meslek ve eğitim durumuna sahip yetişkin bireylerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Veriler aktif olarak online din eğitimine düzenli veya ara sıra katılan farklı cinsiyet, meslek, eğitim ve gelişim dönemindeki yetişkinlere uygulanan ölçek soruları ile elde edilmiştir. Çok boyutlu ve oldukça farklı kazanımları ölçmeye yönelik maddeleri barındıran ölçek, üç temel faktör üzerine kurgulanmıştır. Bunlar online din eğitimlerinin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal kazanımlarıdır. Çalışmada ölçek madde formunun oluşturulması, formun belirtilen nitelikteki örneklem grubuna uygulanması, madde seçme ve ölçeğin geçerlilik- güvenirlik testi aşamaları gerçekleştirilmiştir. Anket uygulanmadan önce çalışmanın etik kurul onayı 15.06.2021 tarihinde İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nden alınmış ve izin alındıktan sonra anket uygulanmaya başlanmıştır. 16.06.2021-30.06.2021 tarihleri arasında çalışmanın örneklem grubunu oluşturan yetişkinlere ulaşılmıştır.

Katılımcıların verileri sayısal olarak girildikten sonra istatistiksel analizin yapılmasını sağlamak amacıyla yazılmış olan SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 programı uygulanarak raporlama gerçekleştirilmiştir. Geliştirilen ölçek ile yetişkin din eğitiminde ortaya çıkan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal faktör alanlarına ait kazanımlara yönelik maddeler oluşturulmuştur. Bu maddeler ile yaşam boyu eğitimin önemli unsurlarından biri olan yetişkin din eğitiminde, online eğitimin işlevsel olup olmadığını ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir araç geliştirilmesine yönelik çalışma yapılmıştır. Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ) çalışmasının ilk aşamasında online din eğitimleri konusunda literatür taraması yapılmış ve maddeler oluşturulmuştur. Maddeler uzman görüşü alındıktan sonra tekrar gözden geçirilmiş ve madde havuzu düzenlenmiştir. Daha sonra ölçeğin yapı geçerliğinin elde edilebilmesine yönelik açıklayıcı faktör analizi gerçekle-

⁸ Behçet Oral-Ahmet Çoban, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2014), 163-164.

tirilmiş ve üç faktörden oluşan modelin uyumu doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir.⁹ Test-tekrar test sonuçları ve alt-üst gruplarda madde analizi anlamlı bulunmuş, güvenirlik analizi ise madde toplam puan korelasyonu, Cronbach's Alpha hesaplanmıştır.¹⁰

Evren ve Örneklem

Nicel çalışmalarda değişkenlerin dahil olduğu evrenin kesin hatlarla birbirinden ayırt edilmesi önemli görülmektedir.¹¹ Çalışmalarda alanlara bağlı olarak örneklem genellikle bir araştırmacının ulaşamayacağı kadar geniş bir kapsama sahip olabilmektedir.¹² Böylelikle karşılaşılan herhangi bir durumda ortaya çıkan sorunları çözmede “örneklem” kavramı devreye girmektedir. Evreni temsil eden örneklem, belirli sayıda birey, olay ve olguyu ifade etmektedir. Aynı zamanda elde edilen sonuçlar evrene genelleme yapılarak yorumlanmaktadır.¹³ Örneklem bir kıta, bir ülke, bir şehir, bir kurumdan meydana gelebileceği gibi bir meslek-meşguliyet grubunu, cinsiyeti, ırk, yaş ve medeni durum gibi bazı olgusal özellikleri içeren yığınlardan da meydana gelebilmektedir.¹⁴ Araştırmacılar çalışma ile ilgili zamanın önemli bir bölümünü temsil etme gücüne sahip bir örneklem oluşturmaya ayırmaktadır. Bu çalışmada da öncelikli olarak araştırmacının örnekleme tespit edilmiş ve örneklem kartopu örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Kartopu örnekleme yönteminde bir önceki birey onu bir sonrakine yönlendirmekte ve bu yönlendirme ulaşılmak istenen sayıya kadar devam etmektedir. Bu yöntem ulaşılması zor ve bilinmeyen bireylere ulaşma bakımından kolaylık sağlamaktadır.¹⁵ Bu çalışmada kar-

⁹ İsmail Seğer, *Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci Sps ve Lisrel Uygulamaları* (Ankara: Anı Yayınları, 2. Baskı, 2018), 90-91.

¹⁰ Ayhan Ural – İbrahim Kılıç, *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi* (Ankara: Detay Yayınları, 2006), 286.

¹¹ Yener Özen – Abdulkadir Gül, “Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren- Örneklem Sorunu”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 0/15 (2010), 395-398.

¹² Savaş Baştürk ve Mehtap Taştepe, “Evren ve örneklem”, S. Baştürk (Ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Vize Yayıncılık 2013), 131-135.

¹³ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 9. Baskı, 2013), 129.

¹⁴ Ali Baltacı, “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018), 234.

¹⁵ Savaş Baştürk (ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Vize Yayınları, 2013), 129-159.

topu örneklem yöntemine uyularak online din eğitimi almış, 57 erkek (%8,9) ve 585 kadına (%91,1) kadın katılımcıya ulaşılmıştır. Bu katılımcılara sosyal medya vasıtasıyla ulaşılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin dağılım Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1: *Katılımcıların demografik özellikleri*

		n	%
Cinsiyet	Kadın	585	91,1
	Erkek	57	8,9
Yaş	18-23 yaş	22	3,4
	24-30 yaş	43	6,7
	31-40 yaş	163	25,4
	40 yaş ve üzeri	414	64,5
Eğitim düzeyi	İlköğretim	16	2,5
	Ortaöğretim	128	19,9
	Lisans	448	69,8
	Lisansüstü	50	7,8

2. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

2.1. Madde Havuzu Oluşturulması

Ölçek geliştirilme aşamasında;

- Literatür tarama
- Madde havuzu oluşturma
- Uzman görüşlerinin alınması
- Dil ve kapsam geçerlilikleri
- Madde puanlama
- Verilerin toplanması
- Toplanan verilerin analizleri
- Analiz sonuçlarının değerlendirilmesi ve raporlaştırılması

aşamaları takip edilmiştir.

Literatür taraması sonucunda yetişkinlere yönelik yapılan online din eğitimlerine yönelik tutumları ölçmeye yönelik bir ölçek çalışmasının yapılmadığı tespit edilmiştir. Konunun kapsamını belirlemede yardımcı olabilecek literatür çalışmaları incelenmiş ve 45 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu doğrultuda ölçek bilişsel, duyuşsal, davranışsal boyutlara dönük tahmini 3

alt boyuta göre planlanmıştır. Bu aşamanın tamamlanmasının ardından maddelerin uygunluğu ve anlaşılabilirliğini tespit etmek amacıyla maddeler, uzman kişilerin özellikle dil, felsefe, psikoloji, din eğitimcisi, ölçek geliştirme alanlarında uzman kişilerin değerlendirmesine sunulmuştur. Uzmanların önerileri esas alınarak ilgili ve gerekli görülen yerlerde düzenlemeler yapılmış ve maddeler tekrar uzman görüşüne sunulmuştur. Din eğitimi alanında, psikoloji ve eğitim bilimleri alanında akademik çalışmaları olan alan uzmanlarından görüş talep edilmiştir. Görüşler maddelere ait değerlendirme formları ile alınmış ve bu formlarda belirtilen yorum ve önerilere göre maddeler tekrar düzenlenmiştir. Uzman görüşü alındıktan sonra soruların anlaşılabilir olup olmadığını test etmek amacıyla online din eğitimi alan katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Ölçeği kapsam geçerlilik oranı (KGO) 1.0 olarak bulunmuştur.¹⁶

Ölçek maddelerinin katılımcı gruplara ulaştırılması internet ortamında, gönüllülük esasına dayalı yapılmıştır. Sorular cevaplanıp geri dönüş sağlanan formlardan 642 form değerlendirmeye alınmış ve tüm veriler SPSS 25.0 programı ile analiz edilerek yorumlanmıştır. Likert tipi 5 dereceli madde olarak belirlenen ölçek yapısı, “Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum ve Kesinlikle Katılmıyorum” aralıklarından oluşmaktadır. Olumlu puanlama “Kesinlikle Katılıyorum 5, Katılıyorum 4, Kararsızım 3, Katılmıyorum 2 ve Kesinlikle Katılmıyorum 1 şeklinde; olumsuz puanlama ise “Kesinlikle Katılıyorum 1, Katılıyorum 2, Kararsızım 3, Katılmıyorum 4 ve Kesinlikle Katılmıyorum 5 şeklinde puanlanmıştır.

Din eğitimi bilgi, duygu ve davranış yönüyle istendik yönde değişimi hedefleyen bir alandır. Bilişsel alana ait sorular online eğitimlerin bilgi düzeyinde artışa imkân veren bir kazanımının olup olmadığına yönelik soru kalıplarından oluşmaktadır. Duyuşsal alana ait sorular bu eğitimlerin katılımcılarda duygu gelişimi ile ilgili bir kazanım meydana getirip getirmediğini değerlendirmeye yöneliktir. Davranışsal alan soruları ise bu eğitimlerin davranış değişikliği oluşturup oluşturmadığını tespit etmeye yönelik bir içeriğe sahiptir. Aynı zamanda soru içerikleri bilgi, duygu, davranış düzeylerine ait inanç, ibadet, ahlak, muamelat, Kur’an ve siyer bilgisi gibi geniş bir yelpazede din eğitiminin konularını ve kazanımlarını kapsamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, din eğitimi ile ilgili konular ve kazanım hedefler doğrultusunda online din eğitimlerinin kazanımlarına dair yetişkinlerin tutumunu ölçmeye yöneliktir.

¹⁶ Halil Yurdugül, Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği için Kapsam Geçerlik İndekslerinin Kullanılması, XIV. Ulusal Eğitim Kongresi, *Pamukkale Eğitim Fakültesi* (2005), 28 – 30.

	ONLINE DİN EĞİTİMİ TUTUM ÖLÇEĞİ (ODETÖ) MADDELERİ	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılıyorum Ne katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1.	Online din eğitimleri sayesinde din eğitimiyle ilgili alanlarda bilgi düzeyim artar.					
2.	Online din eğitimi derslerinde sorularıma cevap olabilecek bilgiler öğrenirim.					
3.	Aldığım online din eğitimleri vasıtasıyla öğrendiğim bilgiler yaşadığım olayları dini ve ahlaki olana uygun olarak değerlendirmeme yardımcı olur.					
4.	Aldığım online din eğitimleri doğru bir Allah inancı oluşturmada gerekli bilgileri sunar.					
5.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde Kur'an'ı yüzünden okuma düzeyim gelişir.					
6.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde Kur'an meali okuma düzeyim gelişir.					
7.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde Kur'an'ı anlama düzeyim gelişir.					
8.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde sünnet hakkında daha fazla bilgi öğrenirim.					
9.	Aldığım online din eğitimleri İslâm inancı ve farklı inanç biçimleri konusunda haberdar olmamı sağlar.					
10.	Aldığım online din eğitimleri ibadet konusunda haberdar olmamı sağlar.					
11.	Aldığım online din eğitimleri ahlak konusunda gerekli bilgilendirmeler yapar.					
12.	Aldığım online din eğitimleri daha fazla dinî bilgi öğrenmemi teşvik eder.					
13.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde fıkıhı açıdan ibadetler hakkında bilgi düzeyim artar.					
14.	Aldığım online din eğitimleri Allah'a daha fazla ve samimiyetle dua etmeme yardımcı olur.					
15.	Online din eğitimi çalışmaları dini olan ile kültürel olanı birbirinden ayırt etmemi sağlar.					
16.	Online din eğitimi derslerini faydalı olduğunu düşünürüm.					
17.	Online din eğitimlerinin devam etmesi gerektiğini düşünürüm.					

18.	Aldığım online din eğitimleri ile yanlış bilgilerimi düzeltirim.					
19.	Aldığım online din eğitimleri okumaya ve araştırmaya yöneltir.					
20.	Aldığım online din eğitimleri Hz. Peygamberi rol almada beni destekler.					
21.	Aldığım online din eğitimleri çevre bilinci kazanmamda yardımcı olur.					
22.	Aldığım online din eğitimleri öfkemi kontrol etmede bana yardımcı olur.					
23.	Aldığım online din eğitimlerinden edindiğim bilgiler huzurlu ve mutlu hissettirir.					
24.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde Allah'ın rızasına uygun eylemler yaptığımda mutlu hissederim.					
25.	Aldığım online din eğitimlerinin etkisiyle inancımın daha güçlü hâle geldiğini hissederim.					
26.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde korku ve kaygılarımla daha iyi başa çıktığımı hissederim.					
27.	Aldığım online din eğitimlerinin ahiret inancımı güçlendirdiğini hissederim.					
28.	Aldığım online din eğitimi ihtiyaç sahibi olan ya da zor durumda olan kişilere daha duyarlı olmamı destekler					
29.	Aldığım online din eğitimi yardım kuruluşlarına katkı sunmada daha istekli olmama katkıda bulunur					
30.	Aldığım online din eğitimlerinin sorunlarımı çözmede beni desteklediğini hissederim.					
31.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde olumsuz olaylar karşısında daha sabırlı davranırım					
32.	Aldığım online din eğitimleri toplumsal sorumluluk projelerinde yer almamı teşvik eder.					
33.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde zamanımı güzel ve doğru kullandığımı hissederim.					
34.	Aldığım online din eğitimleri sayesinde erdemli davranışları alışkanlık hâline getirmede daha fazla istekli olurum.					
35.	Aldığım online din eğitimleri dedikodu yapmaktan kaçınmamı sağlar.					
36.	Aldığım online din eğitimleri kul hakkına giren olumsuz davranışlardan kaçınmamı sağlar.					

37	Aldığım online din eğitimleri sayesinde dinin emir ve yasakları konusunda daha özenli ve titiz davranırım.					
38	Aldığım online din eğitimleri sayesinde ibadetlerimi daha düzenli yaparım.					
39	Aldığım online din eğitimleri davranışlarımda nezaketli olmama yardımcı olur.					
40.	Aldığım online eğitimleri mahremiyet konusunda daha hassas davranmama destek olur.					
41	Aldığım online eğitimler dürüstlük, adalet, cömertlik gibi değerlere uygun davranmama yardımcı olur					
42	Aldığım online din eğitimi aile bireyleriyle olan ilişkilerimi olumlu yönde etkiler					
43	Aldığım online din eğitimi dini konuları aile bireyleriyle paylaşmamda etkili olur					
44	Aldığım online din eğitimi akrabalarım ile olan ilişkilerimi olumlu yönde etkiler					
45	Aldığım online din eğitimi komşularım ile olan ilişkilerimi olumlu yönde etkiler.					

2.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik

2.2.1. Geçerlik

Ölçeklerin geliştirilmesinde, uyarlanması ve kullanılmasında belirli standartların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Aksi takdirde ölçek çalışmasının geçerlilik ve güvenilirlik düzeyi düşük kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle geçerlilik ve güvenilirlik ölçek geliştirme çalışmalarının en önemli basamaklarından biridir. Geçerlilik, ölçülmek istenen özelliğin başka bir özellikle karıştırılmadan tutarlı bir şekilde ölçülmesi ve sonuçların hatalardan arındırılmış olma derecesi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla geçerlilik bir ölçme aracının ölçmek istediği özelliği doğrudan ölçebilme derecesini ifade etmektedir.¹⁷ Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan bazı geçerlilik türleri ve geçerlilik ölçümünde kullanılan bazı yöntemler bulunmaktadır.¹⁸ Dil ve kapsam geçerliliği maddelerin konu ile ilişkisi ve amaca hizmet

¹⁷ Fatma Yeşim Karakoç-Levent Dönmez, "Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Temel İlkeler", *Tıp Eğitimi Dünnyası Dergisi* 5/40 (2014), 39-49.

¹⁸ Remzi Altunışık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Sakarya: Sakarya Kitapevi, 2004), 112-113.

etme derecesinin ifadesi olarak kabul edilmektedir.¹⁹ Ölçeğin öncelikle dil ve kapsam açısından değerlendirmeye alınması gerekmektedir.

Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ) çalışmasında öncelikle ölçek maddeleri dil yönünden değerlendirilip ifade ve anlatım açısından maddelerin dil geçerliliğine uygunluğu test edilmiş, akabinde maddelerin din eğitimi alanını temsil etmesine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Ölçek dil ve din eğitimi alanı açısından anlamlı maddelerden oluşan bütünsel bir yapı hâline geldikten sonra son şeklinin verilmesine yönelik kapsam geçerliliği (content validity) açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu amaç doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanan maddeler 5 uzman tarafından incelenmiştir. Kapsam çözümlemesi sonucunda ve uzman görüşleri doğrultusunda bazı maddelerde düzenleme yapılmış ve bazı maddeler çıkarılmış, böylece madde sayısı 45 olarak belirlenmiştir. Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) yapılmadan önce, örneklem büyüklüğünün faktörleştirmeye uygun olup olmadığını tespit etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçümü yapılmıştır. Her bir değişken için örneklem yeterliliğini ölçen KMO değeri 0,961 olarak bulunmuştur. Bu sonuç örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapılması için “mükemmel derecede yeterli” olduğu sonucunu vermiştir. Aynı zamanda Bartlett Küresellik testi sonuçları analiz edildiğinde, elde edilmiş olan ki-kare değerinin anlamlı olduğu ($\chi^2(153) = 9972,397$ $p < 0,01$) ve verilerin çok değişkenli normal dağılımdan meydana geldiği görülmüştür.

Elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğu doğrulandıktan sonra ölçeğin faktör yapısının incelenmesi için istatistiksel bir teknik olarak kabul edilen Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve Promax döndürme yöntemleri kullanılarak açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.²⁰ Yapılan analiz sonucunda, tüm maddeler için faktör deseni incelendiğinde, ölçeğin üç boyutlu ideal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilgili ölçek üç boyuta zorlanmış ve faktör deseni kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucunda binişiklik gösteren maddeler analiz dışı bırakılmıştır. Analiz dışı bırakılan maddelerden sonra ortaya çıkan desen incelendiğinde, toplam varyansa yapılan katkının %72,766 olduğu görülmüştür.

¹⁹ Selami Yeşilyurt-Cüneyt Çapraz, “Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kullanılan Kapsam Geçerliliği İçin Bir Yol Haritası”, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20/1 (2018), 253.

²⁰ M. Murat Yaşlıoğlu, “Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulamalı Faktör Analizlerinin Kullanılması”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 46 (2017), 74-85.

Tablo 2. *Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ)'nin maddelerine ilişkin madde analizi sonuçları*

Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği Cronbach Alfa Değeri= 0,962	Madde Toplam Puan Korelasyonu	t (Alt % 27**- Üst % 27**)	p değeri (Alt % 27**- Üst % 27**)
<i>Bilişsel Kazanım Cronbach Alfa=0,915</i>			
B6	0,663	27,654	0,000***
B7	0,778	33,110	0,000 ***
B8	0,775	35,409	0,000***
B9	0,801	36,689	0,000 ***
B10	0,808	30,940	0,000 ***
B11	0,778	33,983	0,000***
<i>Duyuşsal Kazanım Cronbach Alfa=0,927</i>			
Du2	0,794	29,942	0,000***
Du3	0,767	29,227	0,000***
Du4	0,852	32,253	0,000 ***
Du5	0,757	30,598	0,000***
Du6	0,843	32,525	0,000 ***
Du7	0,731	31,062	0,000 ***
<i>Davranışsal Kazanım Cronbach Alfa=0,921</i>			
Dav5	0,766	27,561	0,000 ***
Dav6	0,825	29,639	0,000 ***
Dav7	0,828	28,642	0,000***
Dav8	0,820	29,098	0,000***
Dav10	0,700	26,332	0,000 ***
Dav12	0,724	27,897	0,000 ***

$n = 642$, ** $n_1 = n_2 = 173$

*** $p < 0,05$ için anlamlı değerler.

Tablo 2’de tüm maddelerin ayırt edicilik güçlerini gösteren bağımsız grup t-testi sonuçları ve madde toplam korelasyonu bulunmaktadır. Madde-toplam test korelasyonunun yeterli olarak kabul edilebilmesi için zorunlu minimum değerin 0,30 olması gerekmektedir. Ölçeğin madde korelasyonları incelen-

diğinde maddelerden 0,30'un altında olan maddelerin analize dahil edilmemesi gerekmektedir. Katılımcıların ölçek maddeleri üzerinde yaptıkları değerlendirmelerden hareketle madde-toplam test korelasyonu incelenmiş ve 0,30'un altında kalan maddeler olmadığı tespit edilmiştir. Binişiklik gösteren ve düşünülen boyutlar dışında kalan tüm maddeler analiz dışı bırakılmış ve daha sonraki analizlere bu maddeler dahil edilmemiştir. Tüm maddelerin madde-toplam test korelasyon değerleri 0,663 ile 0,852 arasında değişkenlik gösterdiği tespit edilmiş, madde-toplam test korelasyonu tablosunda yer alan tüm maddelerin birbiri ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Maddelerin ayırt ediciliklerinin belirlenmesi için ölçekten elde edilmiş olan ham puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Bu sıralamada alt %27 ve üst %27'de yer alan grupların puan ortalamaları bağımsız grup t-testi ile karşılaştırma yapılarak alt ve üst grup madde puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Bu açıdan ölçeğin, istenilen niteliği ölçmesi bakımından ayırt edici bir ölçek olduğu belirtilebilir.

Tablo 3: *Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ)'ne ilişkin açıklayıcı faktör analizi sonuçları*

Faktörler ve maddeler	Açıklanan Varyans (%)	Faktör Yüğü
<i>Bilişsel</i>		
B8	61,603	0,869
B10		0,811
B9		0,797
B7		0,784
B11		0,712
B6		0,614
<i>Duyuşsal</i>		
Du4	7,101	0,810
Du5		0,798
Du2		0,777
Du6		0,753
Du3		0,738
Du7		0,634
<i>Davranışsal</i>		

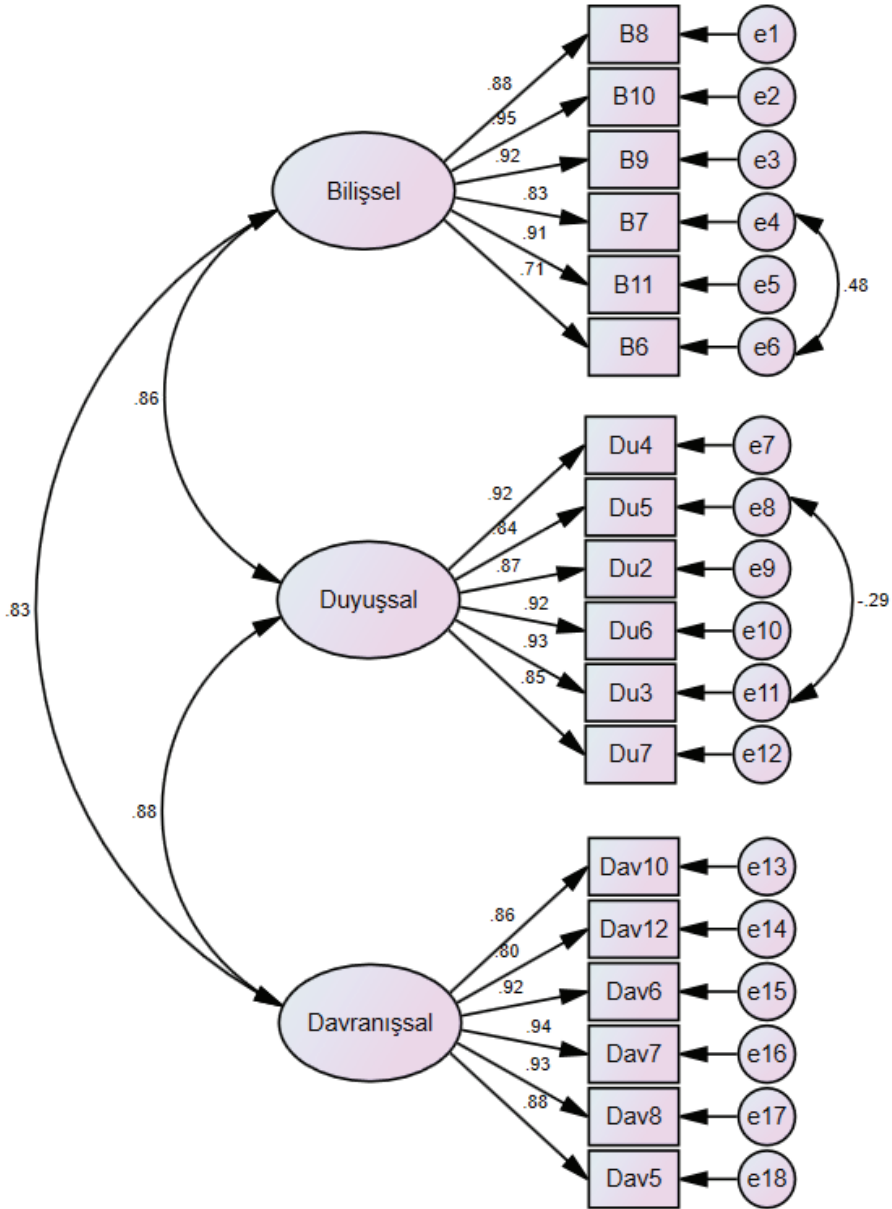
Dav10	4,062	0,896
Dav12		0,860
Dav6		0,673
Dav7		0,647
Dav8		0,619
Dav5		0,578
KMO =0,961; $\chi^2(153)$ =9972,397; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0,000 Toplam açıklanan varyans=72,766		

Tablo 3’de görüldüğü gibi Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği, üç boyut temel alınarak geliştirilmiştir. Ölçme aracının faktör desenini belirlemek için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 4: *Maddelere ilişkin değerler*

Maddeler	Boyutlar	S.E.	C.R. (t istatistik)	P	Faktör yükü
B8	Bilişsel				0.878
B10		0.029	34.162	***	0.949
B9		0.024	40.998	***	0.925
B7		0.026	35.346	***	0.829
B11		0.029	32.888	***	0.913
B6		0.038	23.624	***	0.710
Du4	Duyuşsal				0.916
Du5		0.028	37.293	***	0.843
Du2		0.025	37.568	***	0.869
Du6		0.021	46.307	***	0.923
Du3		0.020	44.815	***	0.927
Du7		0.029	31.102	***	0.853
Dav10	Davranışsal				0.856
Dav12		0.039	26.054	***	0.795
Dav6		0.038	<u>28.003</u>	***	0.923
Dav7		0.039	27.842	***	0.943
Dav8		0.035	28.841	***	0.935
Dav5		0.043	24.969	***	0.884

Maddelere ilişkin t istatistikleri incelendiğinde, bütün maddelerin anlamlı olduğu görülmektedir. Faktör yük değerleriyle ilgili gerekli sınır 0,40 olarak kabul edilmiştir. Ölçeğe ilişkin faktör yükleri incelendiğinde 0,40 altında bir madde olmadığı ve faktör yüklerinin kabul edilebilir sınırlarda olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1: Ölçeğe İlişkin Çok Faktörlü Yapı

Ölçeğin yapısal denklem model sonucu (Structural Equation Modeling Results) Doğrulamalı Faktör analizine göre $p=0,000$ düzeyinde bulunmuş ve anlamlı olduğu görülmüş, ölçeği meydana getiren 18 madde ve üç faktörlü ölçek yapısıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. (Tablo4) Modelde iyileştirme işlemi yapılmıştır. Bu işlem yapılırken MI değerleri yüksek olan hatalar arasında kovaryans oluşturulur. Birinci düzey çok faktör analizi sonuçlarına göre Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği'nin uyum iyiliği indekslerine bakıldığında CFI 0,90; GFI 0,877; AGFI 0,838 ile kabul edilebilir, RMSEA 0,040 ve χ^2 (Cmin/df) 2,009, ile mükemmel uyum gösterdiği belirlenmiştir ($p=0,000$).

Tablo 5: *Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ)'nin Birinci Düzey Çok Faktörlü Model Doğrulamalı Faktör Analizi Uyum İndeksleri*

Uyum İyiliği Ölçümleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri	Modifikasyon Öncesi Uygulama Sonuçları	Modifikasyon Sonrası Uygulama Sonuçları
CMIN/Df	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$	$3 \leq \chi^2/df \leq 5$	2,431	2,009
GFI	$0,90 \leq GFI$	$0,80 \leq GFI$	0,849	0,877
AGFI	$0,90 \leq AGFI$	$0,80 \leq AGFI$	0,804	0,838
CFI	$0,95 \leq CFI$	$0,85 \leq CFI$	0,855	0,900
RMSEA	$0,0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,06 \leq RMSEA \leq 1,0$	0,047	0,040
NFI	$0,95 \leq NFI$	$0,80 \leq NFI$	0,780	0,821
TLI	$0,90 \leq TLI$	$0,80 \leq TLI$	0,858	0,882
IFI	$0,95 \leq IFI$	$0,85 \leq IFI$	0,832	0,901

Ölçüm modelinin güvenilirliğini tespit etmek için her bir faktör ayrı ayrı ele alınmış, ortalama açıklanan varyans (AVE) ve bileşik güvenilirlik (CR) değerlerine bakılmak suretiyle denenmiştir. Ölçüm modelindeki faktörlerin bileşik güvenilirlik değerinin 0,70 değerinden, ortalama açıklanan varyans değerinin ise 0,50 değerinden yüksek olması gerekmektedir.²¹ Araştırmada online din eğitimi katılım düzeyini ölçen tek faktörlü yapıda AVE ve CR değerlerinin istenen düzeyde olduğu görülmüştür. Ayrıca faktörün modelden

²¹ Altunışık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı* (Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010), 226.

çıkarılıp çıkarılmaması kararı uyuşma ve ayrışma geçerliliği analizleri değerlendirilerek de yapılabilmektedir. Ölçüm modelinin geçerliliği için uyuşma ve ayrışma geçerlilikleri açısından test edilerek sonuca ulaşılmıştır. Uyuşma geçerliliği ölçek yapısını oluşturan değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyon ilişkisini göstermektedir. Bu korelasyon ilişkisinin yüksek olması önemli görülmektedir. Aynı zamanda uyuşma geçerliliğinin doğru kabul edilebilmesi için her bir yapının AVE değerinin 0,5 değerinden büyük olması aynı şekilde her bir yapı için hesaplanan CR değerinin de AVE değerinden büyük olması elde edilmek istenen bir sonuçtur.²²

Tablo 6: *Ortalama Varyans (AVE) ve Bileşik Güvenilirlik (CR) Değerleri*

	1	2	3	AVE	AVE karekök	CR
1. Bilişsel kazanım	1,00			0,76	0,87	0,95
2. Duyuşsal kazanım	0,703	1,00		0,79	0,89	0,96
3. Davranışsal kazanım	0,790	0,810	1,00	0,79	0,89	0,96

2.2.2. Güvenilirlik

Ölçek geliştirme çalışmalarının önemli unsurlarından diğeri de güvenilirlik oluşturmaktadır. Güvenilirlik, ölçmek istenilen değişkenin ne tutarlılıkla ölçüldüğünün ya da ölçme sonuçlarının hatalardan arınmış olmasının derecesi olarak tanımlanmaktadır. Güvenilirlik sadece ölçme aracının bir özelliği olarak görülmemekte; hem ölçme aracının hem de aracın sonuçlarıyla ilgili bir özellik olarak görülmektedir.²³ Güvenilirlik, tekrarlanan ölçme çalışmalarının sonuçları itibariyle tutarlılık, kararlılık ve duyarlılık taşımasını ifade etmektedir. Yani farklı zaman, mekân ve kişilere yönelik uygulandığında elde edilen verilerin birbiri ile uygunluk ve benzerlik taşımasıdır.²⁴ Bu aşamada maddeler arasındaki iç tutarlılığı tespit etmek amacıyla geliştirilmek istenen ölçeğin alfa katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach alfa katsayısı bilişsel düzeye ait 0,915, duyuşsal kazanıma ait 0,927 ve davranışsal düzey için 0,927 olarak tespit edilmiş, maddelerin aynı özelliğin öğelerini sorgulayan homojen bir yapıya ve tutarlılığa sahip olduğu görülmüştür. Zira bu katsayı ne kadar 1'e yakınsa

²² Yaşlıoğlu, “Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması”, 82.

²³ Karakoç-Dönmez, “Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Temel İlkeler”, 44.

²⁴ İlker Ercan-İsmet Kan, “Ölçeklerde Güvenilirlik ve Geçerlilik”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 30/3 (2004), 212.

maddeler o kadar tutarlı kabul edilmektedir.²⁵ Güvenirlilik analizinin yapılma amacı; ölçeklerde yer alan ifadelerin kendi aralarında ne kadar tutarlı olduğunu ve tüm ifadelerin aynı konuyu gerçekten ölçüp ölçmediğini test etmektir.²⁶ Güvenirlilik analizinde, 0-1 arasında değişen Cronbach's Alpha (α) katsayısı değeri; 0.00-0.40 arasında olan bir ölçeğin güvenilir olmadığını, 0.40 -0.60 arasında güvenilirliğin düşük olduğunu, 0.60-0.80 arasında güvenilirliğin oldukça yüksek olduğunu ve 0.80-1.00 arasında ise güvenilirliğin en yüksek derecede olduğunu göstermektedir.²⁷ Bütün bu değerlendirmelere göre sonuçlar incelendiğinde, Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ) Cronbach's Alpha 0,962 şeklinde bulunarak yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca alt boyut güvenilirlikleri de minimum oldukça güvenilir aralığına girmektedir.

Tablo 7: Ölçek ve alt boyutuna ilişkin tanımlayıcı istatistikleri

	n	Minimum	Maximum	Ortalama	SS
Bilişsel boyut	642	15,00	30,00	26,08	3,12
Duyuşsal boyut	642	12,00	30,00	25,93	3,40
Davranışsal boyut	642	13,00	30,00	25,23	3,49
Ölçek Genel	642	41,00	90,00	77,25	9,23

Ölçek ve Alt Boyutları		Ort±SS	r	P
Bilişsel boyut	İlk test	26,8±2,93	r=0,984	0,000
	Tekrar test	26,60±2,88		
Duyuşsal boyut	İlk test	26,49±3,32	r=0,831	0,000
	Tekrar test	26,76±2,80		
Davranışsal boyut	İlk test	25,67±3,37	r=0,798	0,000
	Tekrar test	26,85±2,77		
Ölçek Genel	İlk test	78,64±8,93	r=0,919	0,000
	Tekrar test	80,21±8,37		

Test tekrar test sonuçları incelendiğinde tekrar ölçümleri birinci faktör için ($r=0,984$); ikinci faktör için ($r=0,831$); üçüncü faktör için ($r=0,798$); dör-

²⁵ Hüner Şencan, *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenirlilik ve Geçerlilik* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 7-20.

²⁶ Ural -Kılıç, *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, 286.

²⁷ Ezel Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2005), 19.

düncü faktör için ($r=0,919$) ve ölçek geneli için ($r=0,919$) ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlara göre tekrar ölçümlerin ilişkili olduğu ve aradan geçen zamanda tutarlı sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda Türkçe olarak geliştirilen ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu belirlenmiştir.

Tartışma

Dünyada ve ülkemizde birçok eğitimin uzaktan ve online olarak gerçekleştirilmesi, bu eğitimlerin sonuçlarının değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Literatürde online eğitimlerin sonuçlarına yönelik nitel ve nicel olmak üzere birçok çalışma bulunmaktadır. Buna mukabil literatürde online din eğitimleri ve bu eğitimlere yönelik tutumlarla ilgili nicel araştırma yöntemlerinden ölçek çalışmasına rastlanılmamaktadır. Din eğitimi dışında verilen online eğitimler için yapılan ölçek çalışmaları içinde Tzu-chin Chou'nun 2014 yılında yapmış olduğu "A Scale of University Students' Attitudes toward e-Learning on the Moodle System" başlıklı çalışma bulunmaktadır. Chou bu çalışma sonucunda üniversite öğrencilerinin online eğitimle ilgili tutumlarını değerlendiren bir ölçek geliştirmiştir. Tayland'daki 324 öğrenciye uygulanmış olan bu ölçek, 26 maddeden ve 5 faktörden oluşmaktadır. 2012 yılında Vandana Mehra ve Farnak Omidian'nun "Development an Instrument to Measure University Students' Attitude towards E-Learning" adlı çalışmaları Hindistan ve İran'daki üniversite öğrencilerinin online eğitimlere yönelik tutumlarını ölçen, 200 üniversite öğrencisine uygulanmış, 83 madde ve 6 faktörden oluşan bir ölçektir. 2014 yılında Nu'man M. Al-Musawi "Development and Validation of a Scale to Measure Student Attitudes Towards E-learning" adlı çalışmasıyla öğrencilerin online öğrenmeye yönelik tutumlarını ölçen bir ölçek geliştirmiştir. Bu ölçek 200 öğrenciye uygulanmış, 44 maddeden ve 3 faktörden meydana gelmektedir.

2016 yılında Whitney Alicia Zimmerman ve Jonna M. Kulikowich "Online Learning Self-Efficacy in Students With and Without Online Learning Experience (OLSES)" başlıklı bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmanın sonucunda online ortamda öğrenme, online ortamda zaman yönetimi ve teknoloji kullanımı ile ilgili maddelerden oluşan bir ölçme aracı geliştirmişlerdir. Ortaöğretimi tamamlayan 338 öğrenciye uygulanmış olan bu ölçek, Nuh Yavuzalp ve Eralp Bahçıvan tarafından Türkçeye uyarlanmış, online öğrenme öz yeterliliğini ölçmek için bir araç olarak tasarlanmıştır. 2017 yılında Pankaj Deshwala ve arkadaşlarının "Learning Experience Scale Validation and Its Impact on Learners' Satisfaction" başlıklı çalışmaları online öğrenme deneyiminin etkilerini ölçen bir araç olarak geliştirilmiş ve bu ölçek 150 öğrenciye uygulanmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmalardan biri 2007 yılında İsmail Şahin'in

“Predicting Student Satisfaction in Distance Education and Learning Environments” başlıklı, online eğitim etkinliklerinin değerlendirilmesine yönelik bir ölçek çalışmasıdır. 917 lisans öğrencisine uygulanmış olan bu çalışma, online eğitim ortamlarını ve online eğitimlere dönük öğrenci memnuniyetini ortaya koymaktadır. 2012 yılında Özge Haznedar ve Bahar Baran’ın “Eğitim Fakültesi Öğrencileri İçin E-Öğrenmeye Yönelik Genel Bir Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması” başlıklı çalışmaları üniversite öğrencilerinin online öğrenmeye yönelik tutumlarını belirlemek için yapılmış genel bir ölçek çalışmasıdır. 567 lisans öğrencisine uygulanan ölçek 20 maddeden oluşmaktadır.

2014 yılında Serkan Yıldırım ve arkadaşlarının “Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşleri: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması” online eğitim yöntemi ile öğrenim görmekte olan bireylerin online eğitimle ilgili görüşlerini ortaya koyan bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. 1040 öğrenciye uygulanmış olan bu ölçek 20 madde ve 4 faktörden oluşmaktadır. 2016 yılında İlker Usta ve Ömer Uysal’ın “Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenirliği” adlı çalışması üniversitedeki öğrencilerin online öğrenmeye yönelik tutumlarının ölçülmesine yönelik bir ölçektir ve Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesindeki 174 öğrenciye uygulanmıştır. Bu ölçek çalışmalarının tümü örgün eğitim alan öğrencilerin online eğitimlere yönelik görüşlerinin ölçümüne dayanmaktadır. Bizim gerçekleştirmiş olduğumuz “Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ)” çalışması ise din eğitimi alan yetişkinlerin online din eğitimleri ile ilgili tutumlarını ölçmeye yönelik bir ölçek çalışmasıdır. Dolayısıyla online din eğitimiyle ilgili gerçekleştirilmiş olan bu çalışma, alanda yapılacak yeni çalışmalara örnek teşkil etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ), üç boyut temel alınarak geliştirilmiştir. Aracın faktör desenini ortaya koyabilmek için uygulanan²⁸ açıklayıcı faktör analizinden önce örneklem büyüklüğünün faktörleştirmeye uygunluğunu tespit eden Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonucunda KMO değeri 0,961 olarak belirlenmiştir. Bu netice örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için “mükemmel derecede yeterli” olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki-kare değerinin anlamlı olduğu ($\chi^2(153) = 9972,397$ $p < 0,01$) ve verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiği anlaşılmaktadır. Verilerin faktör analizine

²⁸ Fatih Orçan, “Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi: İlk Hangisi Kullanılmalı?”, *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi* 9/4 (2018), 413-421.

uygunluğunun sağlanması yapıldıktan sonra ölçeğin faktör yapısının incelenmesi için Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve Promax döndürme yöntemlerinden yararlanılarak açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Doğrulamalı Faktör analizi ölçeğin yapısal denklem model sonucunu (Structural Equation Modeling Results) $p=0,000$ olarak vermekte ve ölçeğin bu düzeyde anlamlı olduğunu, ölçek maddelerinin ve üç faktörlü ölçek yapısıyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.²⁹ Modelde iyileştirme yapılırken MI değerleri yüksek olan hatalar arasında kovaryans oluşturulmuştur.³⁰ Birinci düzey çok faktör analizi sonuçlarına göre Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği'nin uyum iyiliği indeksleri değerlendirildiğinde CFI 0,900 ile kabul edilebilir, RMSEA 0,040 ve χ^2 (Cmin/df) 2,009, GFI 0,877 AGFI 0,838 ile mükemmel uyum gösterdiği tespit edilmiştir ($p=0,000$). Ayrıca ölçüm modelinin güvenilirliği açısından her bir faktör ayrı ayrı yorumlanmış, ortalama açıklanan varyans (AVE) ve bileşik güvenilirlik (CR) değerleri göz önüne alınarak denenmiştir. Ölçüm modelindeki faktörlerin bileşik güvenilirlik değerinin 0,70 ile ortalama açıklanan varyans değerinin ise 0,50 değerinden yüksek olması gerektiği düşünüldüğünde çalışmada online din eğitimi tutum ölçeğinin, üç faktörlü yapıda AVE ve CR değerlerinin istenen düzeyde olduğu müşahade edilmektedir. Ölçüm modelinin geçerliliğinin uyuşma ve ayrışma geçerlilikleri yönünden test edildiği çalışmada AVE değerinin 0,5 değerinden büyük olduğu ve CR değerinin de AVE değerinden büyük olduğu görülmektedir.

Günümüzde teknolojiadaki gelişmeler eğitim alanında kendi göstermek ve neredeyse tüm alanların eğitimleri dijital kanallar üzerinden yapılabilir. Bilgi teknolojileri öğretimin kalite ve etkinliği artmakta, araştırma faaliyetleri kolaylaşmakta, bireylerin farklılıklarına göre öğretim programları oluşturulmakta ve esnek eğitim ortamları hazırlanmaktadır. Bilgisayar destekli eğitim programlarının içerisinde yer alan öğretim programları, testler, eğitsel oyunlar ve online tabanlı eğitimler hızla yaygınlaşmaktadır. Özellikle online eğitimler örgün ve yaygın eğitimlerde kullanılmakta, zaman ve mekân zorunluluğu olmadan her seviyeye uygun derslerin yapılmasına imkân vermektedir. Nitekim dünyanın herhangi bir yerinde bir konu hakkında verilen dersler veya seminerler web bağlantısı olan her yerde dinlenebilmektedir. Online eğitimler vasıtasıyla zaman ve mekân sınırı olmadan bireysel ya da kurumsal olarak

²⁹ D. Kriston Simon vd., "Confirmatory Factor Analysis and Recommendations for Improvement of the Autonomy-Preference-Index (API)", *Health Expectations* 13/3 (2010), 234-243.

³⁰ D. HoopR – J. Coughlan-Mullen, M. R., "Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit", *Electronic Journal of Business Research Methods* 6 /1 (2008), 53-60.

her türlü eğitim faaliyetleri planlanabilmektedir. Pandemi sürecinde yüz yüze eğitim yapılamadığından hemen hemen tüm eğitimlerin online ortamlara taşınması, bu eğitimlerin daha fazla yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda hız çağının insanının yoğun günlük yaşantısında talep ettiği konularla ilgili eğitimleri online ortamda, evinde veya istediği yerde takip edebilmesi büyük bir imkân olarak kabul edilmektedir.

Psikoloji, tarih, sosyoloji gibi birçok alanda gerçekleştirilen online eğitimler din eğitimi alanında da gerçekleştirilmektedir. Zoom, Teamlinks, GotoMeeting, Teams gibi kanallardan interaktif, Youtube, Instagram gibi sosyal medya kanallarından sunum veya seminer şeklinde tefsir, hadis, siyer, fıkıh gibi birçok konuda din eğitimleri verilmektedir. Farklı nedenlerden dolayı din eğitimi alamayan veya din eğitimiyle ilgili çalışmalarını yarıda bırakmış olan ya da din eğitimi konularına ilgi duyan kişiler online din eğitimlerine katılarak dini bilgi eksikliklerini gidermekte, Kur'an öğrenimi, siyer okumaları, tefsir okumaları, Esmâ-i Hüsnâ gibi geniş yelpazede ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik dersler almaktadırlar. Böylelikle online din eğitimleri geleneksel eğitim yöntemlerinin yanında güçlü ve popüler bir alan olarak görülmektedir. Online din eğitimlerine olan ilgi online platformlarda yapılan din eğitimlerinin etkinliğini ve kazanımlarını tespit etmeye yönelik araştırmaları gerekli kılmaktadır. "Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ)" çalışması online din eğitimi hizmeti veren, alan ve bu eğitimlerle ilgili diğer paydaşlara bilimsel veriler sunmak amacı taşımaktadır. Geliştirilmek istenen ölçeğe ait veriler üzerinden yapılan analizler sonucunda, bu ihtiyaca cevap olabilecek ve çalışmanın amacına uygun bir ölçek geliştirildiği görülmektedir. Sonuç olarak, online eğitime dair tutumlarını ölçebilecek üç boyutlu bir ölçme aracı olan "Online Din Eğitimi Tutum Ölçeği (ODETÖ)" elde edilmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda elde edilen ölçek yetişkinlerin online din eğitimlerine yönelik tutumlarının belirlenmesine ve bu yönde yapılacak çalışmalar için geliştirilecek ölçme araçlarına katkı sağlayabilir. Geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin anlamlı olması, hazırlanan ölçeğin online din eğitimlerine ait tutumların ölçümünde kullanılabileceğini göstermektedir. Ölçekle elde edilecek verilerin, online tabanlı yapılan genel veya özel dini eğitimlerin etkilerine ait tutumları ölçmeye yönelik yapılacak çalışmalarda da kullanılabileceği öngörülmektedir. Yapılan çalışma ile dünya üzerinde etkili olan pandemi şartlarında yaygınlık kazanan online olarak yapılan ve oldukça rağbet gören din eğitimlerine yönelik tutumlarla ilgili yapılacak yeni akademik çalışmalara destek sağlaması düşünülmektedir.

Bu çalışmadaki çalışma grubu Türkiye'de bulunan her kesimden online din eğitimlerine katılan 642 yetişkinden oluşmaktadır. Yeni çalışmalar, yaş

cinsiyet gibi değişkenlere göre belirlenmiş daha sınırlı çalışma gruplarıyla gerçekleştirilebilir. Böylelikle daha sınırlı çalışmaların sonuçları görülebilir. İlgili ölçek, yetişkin din eğitimi alan bireyler için geliştirilmiş ve uyarlanmış- tır. Geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bu ölçek örgün eğitimde farklı kade- meler ve belli konularla sınırlandırılmış din eğitimleri için uyarlanabilir. Böy- lelikle ölçeğin farklı çalışma gruplarına uygulanarak yapı geçerliği ile ilgili destekleyici kanıtlar ortaya konulabilir. Bu ölçeğin gelecekteki araştırmalara ve araştırmacılara örgün ve yaygın online din eğitimlerinin değerlendirilmesi imkânı oluşturabileceği düşünülmektedir. Zira yapılan çalışma ile ulaşılan so- nuçlar geliştirilen ölçeğin son dönemlerde yaygınlaşan ve popülerleşen online din eğitimlere yönelik tutumların neler olduğunu ölçebilecek geçerli ve güve- nilir bir ölçek olduğunu göstermiştir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadı- ğını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal des- tek almadıklarını beyan etmiştir/ The authors declared that this study has re- ceived no financial support.

Etik Kurul İzni / Ethics Committee Approval: Bu çalışma için etik kurul izni, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu Başkanlığı'nın 28.05.2021 tarihli, 2021/05 numaralı kararı ile alınmıştır./ This research is conducted with the permission of the Ethics Committee of Sabaattin Zaim University, decree no: 2021/05, 28.05.2021.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Handan YALVAÇ ARICI %50 - Hacer ÇETİN %50

Kaynaklar/References

- Altunışık, Remzi. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitapevi, 2004.
- Altunışık, Remzi. vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sa- karya Yayıncılık. 2010.
- Baltacı, Ali . “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7 /1 (Hazi- ran 2018), 231-274 .
- Baştürk, Savaş - Taştepe, Mehtap. “Evren ve Örneklem”. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. ed. Savaş Baştürk. 129-159. Ankara: Vize Yayınları. 2013.
- Büyüköztürk, Şener. *Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pagem Akademi Yayınları, 2011.
- Çağiltay, Kürşat. “Uzaktan Eğitim: Başarıya Giden Yol Teknolojide mi Yoksa Pedagojide mi?”. *Elektrik Mühendisleri Odası Dergisi* 409/7 (2001), 1-3.
- Dönmez, Levent – Karakoç, Fatma Yeşim. "Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Temel İlkeler". *Tıp Eğitimi Dünyası Dergisi* 13/40 (2014), 39-49.

- Dhull, Indira - Arora, Sakshi. "Online Learning". *International Education & Research Journal* 3/8 (2017), 32.
- Ercan, İlker-Kan, İsmet. "Ölçeklerde Güvenilirlik ve Geçerlilik". *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 30/3 (2004), 211-216.
- Fourie, Ina. "The use of CAI for Distance Teaching in the Formulation of Search Strategies". *Reprinted from Mousaion* 17/1 (1999), 48-75.
- Hayran, Murat - Hayran, Mutlu. *Sağlık Araştırmaları İçin Temel İstatistik*. Ankara: Omega Araştırma, 1. Baskı, 2011.
- Hooper, D. vd. "Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model fit." *Electronic Journal of Business Research Methods* 6/1(2008), 53-60.
- Karagöz, Yalçın. *SPSS- AMOS- META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Kaya, Kaya. *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2002.
- Kurt, Adile Aşkın. *Tutum Ölçeklerinde Yapı Geçerliliğinin Faktör Analizi ile İncelenmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2001.
- Odabaş, Hüseyin. "İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitim ve Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* 17/1 (2003), 22-36.
- Orçan, Fatih. "Açımlayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizi: İlk Hangisi Kullanılmalı?" *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi* 9/4 (2018), 413-421.
- Özen, Yener – Gül, Abdulkadir. "Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren- Örneklem Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 0/15 (2010), 395-398.
- Seçer, İsmail. *Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci Sps ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Anı Yayınları, 2. Baskı, 2018, 90-91.
- Selçuk, Mualla vd. "The Online Learning Experience of Theology Students in Turkey During the Covid-19 Pandemic: A New Disposition For RE?". *Religious Education* (2021)/116 (31), 74-90.
- Simon, D. vd. "Confirmatory Factor Analysis and Recommendations for Improvement of the Autonomy". *Health Expectations* 13/3 (2010), 234-243.
- Şencan, Hüner. *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Basım, 2005, 7-20.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2005.
- Toptaş, Erdal. "Uzaktan Eğitim ve Kütüphaneçilik Bölümlerinde Uygulanması: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphaneçilik Bölümü İçin Bir Model". Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Ural, Ayhan - Kılıç, İbrahim. *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Detay Yayınları, 2. Baskı, 2006.
- Yaşlıoğlu, M. Murat. "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulamalı Faktör Analizlerinin Kullanılması". *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 46 (2017), 74-85.
- Yeşilyurt, Selami - Çapraz, Cüneyt . "Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kullanılan Kapsam Geçerliği İçin Bir Yol Haritası". *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20/1 (Nisan 2018) 251-264. <https://doi.org/10.17556/erziefd.297741>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 9. Baskı, 2013.
- Yurdugül, Halil. Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği için Kapsam Geçerlik İndekslerinin Kullanılması. XIV. Ulusal Eğitimler Kongresi. *Pamukkale Eğitim Fakültesi* (2005), 28-30.

Copyright of Dini Arastirmalar is the property of Diyanet Isleri Baskanligi Yayinlari and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.